

POMENSKE SPREMEMBE PRIDEVNIKA *PRIDEN* OD 16. STOLETJA DO DANES

Članek prikazuje pomenske spremembe pridevnika *priden* od 16. stoletja do danes. V tem času se je pomenje te pridevniške izsamostalniške izpeljanke zožilo. Nekdaj je bil prevladujoči pomen leksema *priden* 'koristen', danes sta osrednja pomena 'delaven, prizadeven' in 'tak, ki izpolnjuje dolžnosti, pričakovanja'. S spremembo pomenja so se spremenile tudi družljivostne lastnosti pridevnika, ki je v 16. stoletju pretežno razvijal jedrni samostalnik s kategorialno pomensko sestavino neživo, danes pa razvija izključno samostalnike s sestavino živo.

Ključne besede: zgodovina slovenskega knjižnega jezika, zgodovinsko pomensoslovje, lastnostni pridevniki, pomenske spremembe leksemov, 16. stoletje

1 Uvod

V članku prikazujem spremembe v pomenski zgradbi pridevnika *priden* v slovenskem knjižnem jeziku od obdobja reformacije do danes; ta pridevnik je namreč v pisnih virih prvič izpričan šele v 16. stoletju (Snoj 2003). S semantičnega vidika je zanimiv, ker se je njegova pomenska zgradba od začetka knjižne slovenščine do danes zelo spremenila – v besedilih protestantskih piscev je prevladoval pomen 'koristen, potreben', danes pa se obravnavani pridevnik rabi v pomenih 'delaven, prizadeven' in 'tak, ki izpolnjuje dolžnosti, pričakovanja'.

Pomene pridevnika *priden* v različnih obdobjih bom skušala razbrati s kontekstualno in primerjalno analizo, posebno pozornost bom namenila njegovim družljivostnim lastnostim; pomen pridevnika kot eksogenega leksema je namreč močno odvisen od pomena jedra oz. odnosnice besedne zveze, katere del je pridevnik, kot razvijajoči

stavčni člen pa sestavlja pomensko celoto šele z jedrno samostalniško besedo (Muha 2000: 63–74).¹ Poleg pridevnika v (tipični) vlogi levega prilastka bom obravnavala tudi pridevnik v vlogi povedkovega prilastka in povedkovega določila.²

Kot glavne vire gradiva uporabljam besedila, ki so na voljo na spletu v *Digitalni knjižnici Slovenije* in jih je mogoče pregledovati z elektronskim iskalnikom besed,³ digitalno izdajo prevodov *Svetega pisma* v slovenščino *Biblia Slovenica* in kartoteko slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja, ki jo je uredila Sekcija za zgodovino slovenskega jezika Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša. Za vpogled v sodobno stanje uporabljam besedilni korpus *Fidaplus*.

2 Etimološki podatki

Pridevnik *priden* je izpeljan iz samostalnika *prid* s priponskim obrazilom *-an*. Praslovanska beseda **pridъ* je domnevno pomenila ‘dodatek, dobiček, korist’ (Bezljaj 1995; Snoj 2003). V slovenščini se je v pomenu ‘korist’ ohranila do danes v frazeoloških zvezah v *prid* in s *pridom*, sicer je raba samostalnika *prid* po SSKJ-ju starinska; besedni koren *prid-* je ohranjen tudi v nesklonljivem pridevniku *prida* (npr. *ni prida človek*), izsamostalniškem glagolu *izpriditi* in sklopu *pridanič*. Kdaj je prišlo do izpeljave pridevnika iz samostalnika, je težko ugotoviti, saj so prvi znani zapisi tega pridevnika šele iz 16. stoletja. Na podlagi pregledanih slovarskih virov je mogoče sklepati, da se je pridevnik *priden* razvil iz samostalnika *prid* po razpadu praslovanščine v slovenščini (ali kajkavščini).⁴ Mogoče je, da ni šlo za

¹ Pridevniki kot eksogeni leksemi »znotraj svojega pomena ne morejo izkazovati UPS /uvrščevalnih pomenskih sestavin/; s svojo množico RPS /razločevalnih pomenskih sestavin/ določajo oz. izbirajo pomensko ustrezno (skladenjsko) jedrno besedo, pri pridevniški besedi je to samostalnik, pri (delu) prislovov pa glagol, vendar niti samostalnik niti glagol s pomenskofunkcijskega vidika ne moreta biti pravi UPS, saj nimata vloge načeloma neposredne nadpomenke, se pravi uvrščanja denotata v višje pojmovno in s tem pomensko polje. /.../ Zdi se, da bi bilo pri eksogenih leksemih smiselno govoriti o povezovalnih pomenskih sestavinah, saj njihova vloga temelji na povezovanju, družljivosti leksemov z določeno skupno temeljno lastnostjo« (Vidovič Muha 2000: 63).

² Povedkovnik, tj. pridevnik v vlogi povedkovega določila, obravnavam kot skladenjskopomensko kategorijo, in ne kot besedno vrsto; pri tem se opiram na ugotovitve Andreje Žele (2009).

³ Ta besedila so: Janez Svetokriški 1691–1707, Rogerij Ljubljanski 1731, Basar 1734, Canisius 1760, Dev 1779–1781, Gutsman 1780 in 1789, Pohlin 1783, Linhart 1790 a in b, Japelj 1794, 1800 in 1803, Vodnik 1795–1797 in 1806, Kumerdej 1800, Kopitar 1808, Šmigoc 1812, Primic 1814, Dajnk 1824 a in b, 1827, 1824, Jarnik 1814 in 1817, Slomšek 1842, Cigler 1836, Slomšek 1842, Malavašič 1853, Orožen 1854, Jurčič 1866, Vesel 1866, Geršak idr. 1868, Jeran 1872, Zmazek 1879, Tavčar 1880, Rutar 1892.

⁴ Pridevniške izpeljanke iz samostalnikov s praslovanskim korenem **prid-* nisem našla v slovarjih drugih sodobnih slovanskih knjižnih jezikov. France Bezljaj v *Etimološkem slovarju slovenskega jezika* (1976–2007) pri iztočnici *prid* po Petru Skoku navaja kajkavsko hrvaško besedo *pridan* v pomenu ‘koristen’. Vendar Aničev slovar hrvaškega jezika (2004) ne vsebuje gesla *pridan*. Skok navaja tudi narečno besedo *prud*, ki je »semantično istovetna s *prid* m (hrv.-kajk. in slov.) ‘korist’, od tod pridevnik na *-ъn* > *-an* *pridan* (ŽK) ‘koristan’, slov. *priditi* poleg *pruditi*« (Skok 1971). Besedo *pridan* navaja tudi ljubiteljski spletni slovar hrvaških besed, ki se danes ne uporabljajo več <http://govori.tripod.com/arvacki_ricnik.htm>, z razlago *vrijedan*, kar med drugim pomeni ‘delaven, marljiv’. Zvezo med slovenskim pridevnikom *priden* in kajkavskim *pridan* bi bilo torej

spontani razvoj, ampak da so protestantski pisci tvorili pridevnik po analogiji *nuc > nucen* z namenom, da zamenjajo germanizem. Na težnjo po zamenjavi te tujke s slovensko ustreznico kažeta pogostejša raba pridevnika *nucen* v zgodnejših delih protestantskih piscev 16. stoletja kot v poznejših in naraščajoča raba pridevnika *priden* v istem obdobju.

3 Pomenska analiza pridevnika *priden*

3.1 Stanje v 16. stoletju

Kontekstualna in primerjalna analiza je pokazala, da je v besedilih protestantskih piscev 16. stoletja pridevnik *priden* navadno pomenil 'koristen, potreben', lahko pa tudi 'tak, ki ima pozitivne lastnosti, zlasti v moralnem pogledu' oz. 'spodoben, pošten' ali 'sposoben, pripraven za kako delo'. Najpogosteje se je rabil ob samostalnikih, ki poimenujejo stvari ali pojme, in le redko ob samostalnikih, ki poimenujejo osebe. Prav tako je zelo malo pojavitev povedkovnika *priden* v povedku, ki je v prisojevalnem razmerju z osebkom z jedrnim leksemom s kategorialno pomensko lastnostjo človeško (č⁺).⁵

3.1.1 Pomen 'koristen, potreben'

Pridevnik *priden* je veliko pogosteje kot v vlogi samostalniškega prilastka nastopal v vlogi povedkovega določila. V zvezi s pomensko nepopolnim glagolom *biti* je pomenil 'koristen, potreben', celotna povedkovniška zveza je pomenila 'koristiti, biti potreben'. Samostalniki ali osebni zaimki v osebku, s katerim je bil *priden* kot del povedka v prisojevalnem razmerju, je navadno označeval predmet ali pojem in le redko osebo.⁶

treba še raziskati, a to vprašanje presega okvire tega članka. Samostalniki *prid* obstajata tudi v drugih južnoslovanskih jezikih. Našla sem ga v slovarjih hrvaškega in srbskega jezika, ne pa tudi v slovarjih zahodno- in vzhodnoslovanskih jezikov. Vuk Stefanović Karadžić besedo *prid* razlaga z nemško besedno zvezo *die Daraufgabe bei einem Tausche* (Karadžić 1818, 1898) ter z latinskima besednima zvezama *lucrum in commutatione* (Karadžić 1818) in *quod supperadditur* (Karadžić 1898). Franjo Iveković in Ivan Broz v *Rječniku hrvatskoga jezika* (1901) ta samostalniki razlagata enako kot Karadžić v slovarju iz leta 1898. V slovarju sodobnega makedonskega jezika ima samostalniki *prid* razlago /n/ešto što se dava pri trampa, pri maženje i sl. (Velkovska 2003) (*trampa* je predmet blagovne menjave, *maženje* je možitev). Prvi tiskani hrvaški slovar, Vrančićev petjezični slovar, vsebuje besedo *napridak*, prevedena je kot lat. *Emolumentum*, it. *Utilità*, nem. *Nutz*, madž. *Hafzon* (Vrančić 1595).

⁵ Krajšava č⁺ pomeni prisotnost, č⁻ pa odsotnost kategorialne pomenske sestavine človeško v pomenu leksema (več o kategorialnem pomenu leksemov gl. Vidovič Muha 2000: 30–45; 2006: 23–42 in Snaj 2004: 80–84).

⁶ Nasplo se pridevnik *priden* v besedilih 16. stoletja le redko nanaša na osebe – od 321 pojavitev, ki jih upoštevam (devet sem jih izločila, ker nisem mogla ugotoviti pomena ali gre za nekakšno slovarsko iztočnico v robni opombi), jih je le 31 (torej manj kot 10 %) s kategorialno pomensko sestavino č⁺.

Leksemi v pomenu ‘koristiti’, ‘korist’, ‘koristen’ zahtevajo ob sebi kontekst, ki odgovarja na vprašanje, *za koga in zakaj ali čemu*. To je nujni kontekst, ki je potreben za razumevanje pomena teh leksemov. Povedkovniška zveza *biti priden* se je lahko v 16. stoletju vezala z brezpredložnim in s predložnim predmetom v dajalniku;⁷ prvi je odgovarjal na vprašanje, komu ali čemu koristi denotat jedrnega leksema v osebku, drugi na vprašanje, kaj je tista korist, ki jo omogoča osebek (1). Navadno pa odgovori na obe vprašanji niso navedeni eksplicitno v samem kontekstu, ampak so del implicitnega konteksta, gre za t. i. enciklopedijsko védenje sporočevalca in naslovnika o svetu (2). Največkrat je izpuščen brezpredložni dajalniški predmet (3), saj je govorcem jasno, da so tisti, ki imajo korist, ljudje; v slovenskih tiskanih besedilih 16. stoletja so zaradi nabožne vsebine besedil običajno mišljeni verniki. Velikokrat sta izpuščena oba dajalniška predmeta, ker je iz širšega sobesedila razvidno, da je pričakovana korist biti po volji Bogu in si tako prislužiti nebesa (4).⁸

- (1) Tim vernim fo te bolefni dobre inu pridne htimu vezhnimu lebnu /.../ (Trubar 1564: 142.)
- (2) Sakai letu ie vom pridnu, kir fte pred enim leitom, nekar le famuzh fahzeli fturiti, temuzh kir fte tudi hoteli. (Trubar 1561: 66 a.)
- (3) Sakai ftedne Pifmu, kir ie od Buga vdahnenu, ie pridnu htimu nauuku, htimu fuaru, htimu pobulshanu, htimu poduishanu vti prauici, de ta Zhlouik Boshy bo popolnom, perpraulen kufakimu dobrimu dellu. (Trubar 1567: 73 a.)
- (4) Vfe rizhi fo meni slobodne, oli vfe rizhi ne fo pridne. Vfe rizhi fo meni slobodne, oli vfe rizhi ne pobulshaio. (Trubar 1582: 88.)

Jedrni leksem osebka se največkrat nanaša na predmet ali pojem,⁹ le redko je obravnavani pridevnik v pomenu ‘koristen, potreben’ v povedku, ki je v prisojevalnem razmerju z osebkom z jedrnim leksemom s pomensko lastnostjo č⁺, npr:

- (5) Inu obaruj me fksui tvoje S. Angele, de hudizheva oblaft inu hudakunfht pèr meni obeniga mejfta ni mozhy nenajde: temuzh de jeft bom mogèl lhe dolgu tvoji zhafti inu mojmu blishnimu, po tvoji Boshji voli, priden biti. (Dalmatin 1584 b: XIII.)

Obravnavani pridevnik ima tudi v vlogi samostalniškega prilastka največkrat pomen ‘koristen’. Navadno razvija samostalnik s kategorialno pomensko lastnostjo č⁻ (6),

⁷ Dajalniški predložni predmet je lahko nadomeščal odvisnik, ki ga vpeljuje veznik *da*. Tovrstni stavek lahko razumemo kot namerni odvisnik, lahko pa strukturo glavnega stavka interpretiramo kot stavek z izpuščenim kazalnim zaimkom v predložnem dajalniku (*k temu*) in odvisni stavek razumemo kot razširjeni predmet (predmetni odvisnik). V tem primeru gre še vedno za vezljivost s predmetom v predložnem dajalniku, saj je spremenjena samo površinska struktura povedi, globinska struktura ostaja enaka. Npr.: »Inu vas ieft letu profim, de ta vasha lubefan le zhedale vezh obilneshi bode, vtim ffofnanu inu vfi faftopnosti, de vi bote mogli foditi, katere rizhy fo pridnishe /k temu/, de vi bote zhyfti inu pres blaftena na ta dan Iefufeu Criftufeu, napolneni fteimi Saduui te prauice, kateri fo vuas skufi Iefufa Criftufa, hti huali inu zhafti Boshy« (Trubar 1567: 25 b).

⁸ Najznačilnejši kontekstualni pomen pridevnika *priden* v protestantskih besedilih 16. stoletja povzame ta poved iz *Biblije*: »Ampak po Boshji voli shiveti, je k'vfimu pridnu, inu ima oblubo, letiga, inu prihodniga lebna« (Dalmatin 1584 a: III, 115 a).

⁹ Jedrni leksem je sicer velikokrat izpuščen.

npr. *priden navuk*, *pridna kunšt*,¹⁰ *pridne bukve*, zelo redko pa s pomensko lastnostjo č⁺ (7):

- (6) Ty Chloshtri fo nekadai per Suetiga Auguftina zhafu, Shule bile, Vkaterih fo fe ty mladi ludi vuzhili to Vero Kerfzansko, tu S.Pifmu inu druga Pifma prou faftopiti, Inu druge pridne kunshti /.../. (Trubar 1562: 80 b.)
- (7) Satu fo oni tudi imenovai, Belial, tu je, ty nepridni inu fhkodlivi, kakòr tudi Ier. 23 e. Od falh Prerokou pravi, da nèfo nihfer h'pridu, tu je, ony fo nar ty fhkodlyvilhi, ker so nar pridnihhi viditi. (Dalmatin 1984: I, 181, robna opomba.)

3.1.2 Pomen 'tak, ki ima pozitivne lastnosti, zlasti v moralnem pogledu', tudi 'spodoben, pošten'

Pridevnik *priden* je imel v 16. stoletju tudi pomen splošne pozitivne lastnosti, predvsem z vidika verskih moralnih zapovedi, s kategorialno pomensko sestavino č⁺ (8) ali č⁻ (9). Ta pomen je tesno povezan s pomenom 'koristen, potreben', kajti kar je koristno ljudem – predvsem zato, ker jim omogoča, da pridejo po smrti v nebesa – je tudi moralno, etično dobro. In obratno, kar je v nasprotju z božjo voljo, kakor jo predstavlja *Biblija*, ljudem škoduje in ni (moralno) dobro. Zato je ta dva pomena v delih protestantov težko ločiti, sta nekako zrasla skupaj. V 8. primeru je leksem *priden* očitno eden izmed členov dopolnjevalne trojne formule¹¹ in iz konteksta sklepam, da je rabljen v pomenu 'značajsko, moralno dober' (v naslednji povedi namreč avtor utemeljuje, zakaj noben stan ni *hud*, tj. 'moralno slab'):

- (8) Per tim imamo mi famerkati, De tukai vletim Pfalmi bodo vfi Stanui od Buga poftauleni, poterieni, de fo dobri, pridni, inu huale vredni, koker Krali, Rihtary, ftari inu mladi ludy. Sakai de bi tih Kraleu inu Rihtariou Stan hud bil, inu Bogu ne dopal, Taku vtakim Stanu bi fe Bug ne mogel hualyti. (Trubar 1566: 261 b.)
- (9) Sakai mi nemamo fa nefpodobne kriue rizhi, kir fo od Buga prepouedane profsyti, koker fa Pomuzh vkriuih greshnih rizheh. Ampag fa vfe tu kar ie dobru, pridnu, poshtenu, fa kar ie Bug rekal proflyti, Tu iftu imamo profsiti Boga, koker fa Odpufzhane tih Grehou, fa Gnado, fa faftop, fa S. Duha, fa terdno možhno Vero Vieufu, fa brumo, fa vezhni Leben, fa pomuzh vti Smerti. (Trubar 1564: 47 b.)

Zelo očitno, da gre za omenjeni pomen, je v robni opombi katekizma iz leta 1575, v kateri je Trubar razložil, zakaj je pridigarstvo moralno dobro:

- (10) Tu pridigarftuu ie od famiga Boga fazhetu inu poftaulenu, fatu fe ima fa veliku pridnu dershati. (Trubar 1575: 312–313.)

V katekizmu iz leta 1555 je Trubar v navedku iz novozaveznega *Pisma Titu* pridevnik *priden* uporabil kot ustreznico nemške besede *züchtig* (11) v Lutrovem prevodu tega odlomka (12). Eden od pomenov pridevnika *züchtig* v 16. stoletju

¹⁰ Nemška izposojenka *kunšt* je v 16. stoletju pomenila 'spretnost, znanje, zvižjača' (Jazbec 2007: 52).

¹¹ Več o t. i. dvojni in trojni formuli gl. Ahačič 2007: 301–303 in Seitz 1995: 469–489.

je bil namreč ‘spodoben, pošten’,¹² in iz konteksta sklepam, da je imel Trubar pri prevajanju v mislih ta pomen.

- (11) Ti Tite Vuzhi, de ty Stari bodo Trefliui, poshteniga lebna inu fguuoria, pridni inu sdraui vti Veri vti lubefni, inu de vtim terplenu bodo volni. (Trubar 1555: M 6b.)
- (12) Den Alten / das sie nüchtern seien / erbar / züchtig / gesund in Glauben / in der Liebe in der Gedult. (Luter 1545, nav. po *Biblia.net*.)

V pozneje objavljenem prevodu dela *Nove zaveze Svetiga Pavla lystvi* je Trubar namesto pridevnika *priden* uporabil besedo *zmasen*, kar je pomenilo ‘zmeren v jedači in pijači’:¹³

- (13) Ti pag gouori te rizhi, kir se spodobio htimu fdrauimu Nauuku. De ty Stary bodo trefliui, poshteni, fmafni, fdraui vti Veri, vti lubefni, vtim volnim terplenu. (Trubar 1567: 78.)

Pridevnik *zmasen* je na tem mestu uporabil tudi Dalmatin.¹⁴ Pomen ‘zmeren v jedači in pijači’ je tudi eden izmed pomenov nemškega pridevnika *züchtig*,¹⁵ zato sklepam, da je Trubar prvič upošteval en pomen večpomenske besede *züchtig*, drugič pa drug pomen. V katekizmu iz leta 1555 je besedo *priden* uporabil tudi kot ustreznico nemške besede *mässig* (14), ki pomeni ‘zmeren v jedači in pijači’, v prevodu *Svetega pisma* pa je že uporabil besedo *zmasen* (15) (prav tako za njim Dalmatin):

- (14) En Shcof oli en Paftyr ima biti de nega po prauici nisnce tadlati ne more. Ene fame shene mosh, Trefiu, priden, poshten, kir rad erperguie /.../. (Trubar 1555: L6b.)
- (15) En Shcoff pag, mora biti pres tadla, ene Shene Mosh, trefiu, fmafen, poshten, de rad Erperguie /.../. (Trubar 1567: 62–63.)

Dve ugotovljeni pojavitvi pridevnika *priden* pri Trubarju na mestu, kjer je v nemškem prevodu pridevnik, ki (lahko) pomeni ‘zmeren’ (*züchtig*, *mässig*), nista dovolj, da bi iz tega sklepali, da je bil eden od pomenov pridevnika tudi ‘zmeren’.

Iz pomena ‘tak, ki ima pozitivne lastnosti, zlasti v moralnem pogledu’, tudi ‘spodoben, pošten’, se je najbrž razvil eden od dveh današnjih pomenov obravnavanega pridevnika, in sicer ‘tak, ki izpolnjuje dolžnosti, zahteve’, s kategorialno pomensko sestavino mlado⁺, podrejeno⁺. Dokaz takega razvoja bi lahko bila pojavitve v Tulščakovem molitveniku, kjer je leksem *priden* uporabljen v molitvi služabnika (torej podrejeno⁺):

¹² Slovar Jacoba in Wilhelma Grimma kot enega izmed pomenov pridevnika *züchtig* (2. e) navaja ».../ geht züchtig von dem begriff der höfischen erziehung zu den allgemeineren, des äuszern anstandes über« (Grimm 1854–1961).

¹³ Prim. Jazbec 2007: 57 in Pleteršnik 2006.

¹⁴ »Tém Starim, de bodo tresivi, pofhteni, smafni, zdravi u`veri, v`lubesni, u`volnim potèrplenju« (Dalmatin 1584, nav. po *Biblia.net*).

¹⁵ Slovar bratov Grimm pri pomenu leksema *züchtig* pod točko 2. d navaja »mäszig in trunk und speise« (Grimm 1854–1961).

- (16) Dai gnado, de iest sueift naiden bom, v fem kar ie meni sapouedanu, inu de pryden bom, nishter nesamudim, inu kframoti nefturnim, tudi obene potrate inu shkode skusi nemarnoft nepuiftim fe fturyti. (Tulščak 1579: 106 a.)

Obstoj pomena ‘dober, zlasti v moralnem pogledu’ dokazujejo tudi številne pojavitve sestavljenk iz pridevnika *priden* s predpono *ne-* v besedilih 16. stoletja, ki imajo pomen ‘značajsko slab, nemoralen’,¹⁶ npr.:

- (17) Reishi mene od tiga resnashaina inu hudiga opraulaina neprydnh ludy, kateri ftupouitimi besledami namerjajo, kakor senim Lokom /.../. (Tulščak 1579: 110 b.)

3.1.3 Pomen ‘sposoben, pripraven za kako delo’

Pomen ‘sposoben, pripraven za kako delo’ je v delih protestantskih piscev 16. stoletja zelo redek (našla sem le deset pojavitvev, kar je nekaj več kot tri odstotke vseh), jedro samostalniške besedne zveze, ki jo razvija, ali osebek, s katerim je v prisojevalnem razmerju, pa ima kategorialno pomensko lastnost č⁺. Povedek se tako kot pri pomenu ‘koristen, potreben’ veže s predložnim dajalniškim predmetom – *priden k službi, k delu, k učenju* –, nisem pa opazila vezave z brezpredložnim dajalniškim predmetom. Kategorialna pomenska sestavina je v vseh primerih č⁺, kar je pričakovano. Zanimivo je, da se obravnavani pridevnik v tem pomenu največkrat – šestkrat – pojavi v zadnjem Trubarjevem delu, prevodu Lutrove *Hišne postile*. Ob primerjanju z izvornikom sem ugotovila, da Trubar s pridevnikom *priden* v tem pomenu prevaja nemške lekseme *tauglich* (dvakrat), *tüchtig* (dvakrat) in *geschickt*. Vsi trije pomenijo ‘sposoben, pripraven’, lahko tudi ‘spreten’ (Grimm 1854–1961). Za ponazoritev navajam primer, v katerem je *priden* ustreznica nemške besede *tauglich* in v katerem gre za t. i. sopomensko dvojno formulo, saj je tako pomen leksema očitnejši in ga je lažje ločiti od poznejšega pomena ‘delaven, prizadeven’. V tem primeru je pridevnik *priden* v priredni zvezi s pridevnikom *vmejtaln*, ki med drugim pomeni ‘spreten, izkušen’ (Pleteršnik 2006). Navajam tudi del sobesedila, ki pojasnjuje pomen pridevnikov *vmejtaln* in *priden*.

- (18) Nu taku pak more dobru obuje biti, de gdu enu dobru ime, inu tiga Svetiga Duha ima, inu vener h² takovi flushbi nej vmejtaln inu priden. Satu ony pravio, takovi ludje imajo tudi modri biti, kateri eno vmejtalnoft inu vajeenje imajo, kakor fe vidi, Eden je vmejtalnifhi k² hifheinu, kakor ta drugi, de fna fvoje reizhi fpridom rounati inu opraviti, de h² pravimu zhafsu vej inu vmei kupiti inu s² fvejtom noterkupuje, kateru en drugi s² fhkodo fturi. (Trubar 1595: III (prazniki) 27.)

Mogoče je, da je Trubar (in nekajkrat tudi Dalmatin) pridevnik *priden* uporabljal v tem pomenu zaradi zgledevanja po nemščini. Pridevnik *tüchtig* je namreč večpomenka; poleg pomena ‘sposoben’ je bil nekdanj eden od pomenov tudi ‘uporaben’ (Grimm 1854–1961), to pa je bil osnovni pomen pridevnika *priden*. V prid domnevi

¹⁶ Ta pomen je še danes ohranjen v tvorjenkah *pridanič*, *izpriditi*, *izprijen*.

o semantičnem kalku govori tudi to, da je Trubar obravnavani pridevnik v tem pomenu uporabljal le v svojem zadnjem delu, *Hišni postili*, ko je bil že trdno zasidran v nemškem govornem okolju. Lahko pa je šlo tudi za zgledovanje po latinskem pridevniku *utilis*, ki lahko pomeni tako ‘uporaben, koristen’, kot tudi ‘sposoben, pripraven’ (Wiesthaler 1993–2007). Našla sem namreč pridevnik *priden* v prevodu *Biblije* kot ustreznico obeh pomenov za latinski pridevnik *utilis*. Najprej navajam primere za pomen ‘sposoben, pripraven’ (19–22), nato še za pomen ‘uporaben, koristen’ (23–26) v latinščini (*Vulgata*), nemščini (Luter), slovenščini 16. stoletja (Dalmatin) in v sodobni slovenščini (slovenski standardni prevod):

- (19) in manu Dei potestas terrae et exclamabilis omnis iniquitas gentium et utilem rectorem in tempus suscitabit super illam (Sir 10,4.)
- (20) Das Regiment auff Erden / stehet in Gottes handen / der selbige gibt jr zu zeiten einen tüchtigen Regenten. (Sir 10,4.)
- (21) Oblaftovanje na Semli ftoji v’ Boshjih rokah, taihti zhaſi timu da pridniga oblaftnika. (Sir 10,6.)
- (22) Oblast nad svetom je v Gospodovi roki, on mu bo v pravem trenutku obudil pravega človeka. (Sir 10,4.)
- (23) et si iustitiam quis diligit labores huius magnas habent virtutes sobrietatem enim et sapientiam docet et iustitiam et virtutem quibus utilius nihil est in vita hominibus (Mdr 8,7.)
- (24) Hat aber jemand Gerechtigkeit lieb? Jr erbeit ist eitel tugend / Denn sie leret zucht / klugheit / gerechtigkeit vnd stercke / welche das aller nützet sind im Menschen leben. (Mdr 8,7.)
- (25) Aku pak gdu pravizo lubi? Nje dellu je sgul dobru djanje: Sakaj ona vuzhy zhednoft, rasumnoft, pravizo inu muzh, kateru je tu nar pridniſhi v’zhlovezhkim lebni. (Mdr 8,6.)
- (26) In če kdo ljubi pravičnost, njena dela so kreposti, saj ona uči razumnost, preudarnost, pravičnost in srčnost, ljudem pa v življenju nič bolj ne koristi kakor to. (Mdr 8,7.)

3.1.4

Pridevnik *priden* se je v pisnih besedilih v 16. stoletju daleč najpogosteje uporabljal v pomenu ‘koristen’ (č), zato lahko rečemo, da je bil to osrednji pomen obravnavanega leksema. Preostali pomeni so bili, po številu pojavitev sodeč, obrobni. To potrjuje tudi Megiserjev štirijezični slovar (1592), ki pridevnik *priden* (poleg pridevnika *nuzn*) razlaga le v pomenu ‘koristen’.¹⁷

3.2 Stanje proti koncu 17. in v prvi polovici 18. stoletja

V zbirkah retorske proze iz literarnozgodovinskega obdobja baroka, ki so na voljo v elektronski obliki, se pridevnik *priden* pojavlja redko. Površen pregled zbirke

¹⁷ Megiser ta pridevnik prevaja z nemško besedo *nuzlich* in latinsko *utilis*. Alasia de Sommaripa (1607) je v italijansko-slovenskem slovarju italijanski pridevnik v pomenu ‘koristen’ (*utile*) prevedel le z nemško izposojenko *nuchn*.

pridig *Sacrum promptuarium* pokaže, da je Janez Svetokriški v pomenu 'koristen, uporaben, potreben' pogosteje uporabljal pridevnik *nucen* kot pa *priden*. Pomen pridevnika *priden* – našla sem eno pojavitev s sicer precej nezanesljivo metodo iskanja¹⁸ – je težko razberljiv iz sobesedila (27); najverjetnejši se zdi 'tak, ki izpolnjuje dolžnosti, pričakovanja', mogoč pa je tudi pomen 'delaven, prizadeven' ali 'moralno dober'.¹⁹ Je pa nedvomno v pomenu 'moralno dober' uporabljen izpridevniški samostalnik *pridni* (28):

- (27) Samerkajte pak koku Je ima sponashat, inu fadarshati eden, de bo uren den te huale, de je en fvejft, inu priden Shlushabnik, inu Nameftnik Boshy. (Janez Svetokriški 1700: 80.)
- (28) Zhe Ieft gledam na vafhe oblizhe, malu pridniga famerkam. (Janez Svetokriški 1691: 203.)

V Rogerijevih pridigah²⁰ sem našla dokaz za rabo pridevnika *priden* v obeh novih, sodobnih pomenih, tj. 'tak, ki izpolnjuje dolžnosti' (29) in 'delaven, prizadeven' (30). Leksema – pridevnik in izpridevniški samostalnik –²¹ sta torej rabljena v pomenih, ki ju v protestantskih besedilih 16. stoletja pri pridevniku *priden* nisem odkrila.

- (29) Kir snéfhil fe je ú tem Mefte Turon u shluhfbe inu fhuli S. Martina Shkoffa, kafal fe ni prepridn, sa vol katériga bil je dofti krat fvárjen, kregan inu ftraffan od tega S. Shkoffa. (Rogerij 1731: 471.)
- (30) Zhaft inu hválo inu oblaft ufi glih ta dobri inu pridni, ta leni inu napridni shele inu volhjo fi /.../. (Rogerij 1731: 569.)

V pridigah Jerneja Basarja sem našla le pojavitev pridevnika *priden* v izhodiščnem pomenu 'koristen':

- (31) /.../ inu kir je njemo povedanu bilu, de noter prebiva en Shlahtnek s'imenam Servilius Vaccia, kateri uvêf zhas, drusiga nadella, koker jej, inu pije, leshy, inu fpy, jegra, inu poftopa bref ufse skerby: bref ufsiga pridniga opravilla /.../. (Basar 1734: 358.)

Po obrnjenem Kastelec-Vorenčevem slovarju (Stabej 1997) ima pridevnik *priden* v latinščini zelo veliko pomenov:

¹⁸ Objava pridig Janeza Svetokriškega na spletnem portalu *Dlib* omogoča računalniško prepoznavanje črk, vendar se pogosto zgodi, da kakšna črka v besedilu ni prepoznana, saj se črke precej razlikujejo od sodobnih, tisk pa je ponekod nekoliko zabrisan, neoster.

¹⁹ Oba primera navaja Marko Snoj v *Slovarju jezika Janeza Svetokriškega* (2006); pridevnik *priden* razlaga kot 'koristen, dober'.

²⁰ Pregledala sem le prvo knjigo pridig, ki je izšla leta 1731, druga namreč ni objavljena v elektronski obliki v *Digitalni knjižnici Slovenije* <dlib.si>.

²¹ Izpridevniški samostalnik je v primeru 29; pri ugotavljanju obstoja pomena pridevnika v določenem obdobju je posamostaljeni pridevnik ravno tako dokaz, da se je pridevnik *priden* že rabil tudi v pomenu, ki nas zanima.

- *afsiduus*, torej ‘vztrajen’, ‘priden’, ‘marljiv’, ‘prizadeven’, ‘delaven’;²²
- *idoneus* ‘zadosten’, ‘dovolj dober’, ‘poklican’, ‘prikladen’, ‘pripraven’, ‘rabljiv’, ‘poraben’, ‘zmožen’, ‘sposoben’, ‘spreten’, ‘primeren’, ‘pristojen’, ‘ugoden’, ‘vreden’;
- *compendiosus* ‘uspešen, priden, učinkovit’, ‘koristen’;
- *interest* ‘koristen’;
- *quaestuosus* ‘pridobiten’, ‘dobičkonosen’; ‘koristoljuben’, ‘pohlepen’; ‘bogateč se’, ‘bogat’;
- *svasorius* ‘svetovalen’, ‘svetujoč’, ‘priporočilen’; ‘pregovarjajoč’, ‘prikupen’;
- *utilis* ‘uporaben’, ‘koristen’, ‘služeč’, ‘primeren’, ‘sposoben’, ‘pripraven’;
- *operae pretium* ‘vredno truda (dela)’ (pomeni razen pomena leksema *interest* nav. po Wiesthaler 1993–2007).

Glede na to, da se je pridevnik *priden* konec 17. in v prvi polovici 18. stoletja uporabljal v izhodiščnih in izpeljanih pomenih, lahko sklepamo, da je imela beseda v tem času zelo razvejeno pomensko strukturo in je lahko pomenila tako ‘koristen’ ali ‘moralno dober’ kot tudi ‘delaven, prizadeven’ in ‘tak, ki izpolnjuje dolžnosti, pričakovanja’.

3.3 Stanje proti koncu 18. in v začetku 19. stoletja

Pregledano gradivo dokazuje, da je bil obravnavani pridevnik tudi ob koncu 18. in v začetku 19. stoletja, to je v obdobju razsvetljenstva, v osrednjih narečjih večpomenski leksem. Gorenjec Anton Tomaž Linhart ga je v istem besedilu – *Ta veseli dan ali Matiček se ženi* – uporabil v pomenih ‘koristen, uporaben’ in ‘tak, ki izpolnjuje dolžnosti, pričakovanja’. Isti leksem z različnima pomenoma izgovori celo ista dramska oseba (Matiček):

- (32) Matizh. /.../ Zhakejo – ima zhlovek tolkajn tę pišarije, de ne vej, kję mo glava ftoji. To – to je enu piřmu is dolęnkiga od ene ftare perjatelze – veliku bęsedy, malu pridnih /.../ (Linhart 1790: 66–67).
- (33) Matizh. /.../ Eno jeglizo! eno jeglizo! – kdu ti jo je dal? Toku majhena, inu vsę fe podalh na take flushb – /.../. Ti vře prov naredilř, řęrza; ti ři řidna, ři moja (Linhart 1790: 118).

Marko Pohlin je v slovensko-nemško-latinskem slovarju (1781) navedel pomen ‘koristen’ in izpeljani pomen ‘delaven, prizadeven’, vendar je izhodiščni pomen na drugem mestu, iz česar lahko najbrž sklepamo, da je bil v tem obdobju (vsaj

²² Wiesthalerjev slovar (1993–2007) ta pomen večpomenskega leksema *assiduus* navaja pod točko 2. b.

v osrednjem delu slovenskega ozemlja) izpeljani pomen običajnejši od izhodiščnega. V teh dveh pomenih besedo uporablja tudi Blaž Kumerdej v šolskem berilu (1800).

Samo v pomenu 'delaven, prizadeven' sem našla pridevnik *priden* v Japljevih pridigah (1794). Ta pomen prevladuje tudi v besedilih Valentina Vodnika (1796; 1806), ki je pridevnik *priden* uporabil še v pomenu 'sposoben, pripraven za kako delo' (Vodnik 1795). Blaž Kumerdej (1800) je obravnavani leksem poleg v pomenu 'delaven, prizadeven' uporabljal tudi v izhodiščnem pomenu 'koristen'.

V tem obdobju raba pridevnika *priden* v izpeljanih pomenih močno prevladuje nad rabo v izhodiščnem pomenu, očitna je tendenca izginjanja izhodiščnega pomena. Dokaz za to je tudi to, da Jernej Kopitar v slovnici *priden* razlaga le v izpeljanih pomenih 'delaven' in 'tak, ki izpolnjuje dolžnosti, pričakovanja' (Kopitar 1808: 264),²³ ne pa tudi v pomenu 'koristen' – očitno je bil ta v začetku 19. stoletja že zelo redek, zelo mogoče je, da ga Kopitar ni poznal iz govornega jezika.

3.3.1 Stanje na Štajerskem

V začetku 19. stoletja se je oblikovala štajerska različica knjižnega jezika, glavni avtor je bil Peter Dajnko. Ta je namesto pridevnika *priden* v pomenu 'delaven, prizadeven' uporabljal pridevnik *maren*, npr. *Marni bodmo / Ino hodmo / Na kernico / Z' Bogom vsi* (Dajnko 1827: 94).²⁴

Poleg Dajnkovih del mi je bila od besedil štajerskih piscev z začetka 19. stoletja v elektronski obliki na voljo tudi Šmigočeva slovnica *Theoretisch-praktische Windische Sprachlehre* (1812). Drugače kot Dajnko se sicer prav tako vzhodnoštajerski pisec Janez Šmigoc ni ogibal rabe pridevnika *priden* – v svoji slovnici je nemški pridevnik *fleißig* enkrat razložil le s pridevnikom *priden*, enkrat pa s *priden* in *skerben* (Šmigoc 1812: 73 in 40), ne pa tudi z *maren*, ki se je sicer najbrž takrat rabil na Štajerskem – Dajnko ga je namreč uporabljal zelo pogosto. V slovensko-nemškem slovarčku v slovnici je Šmigoc navedel tudi besedo *marljiv* v pomenu 'prizadeven, delaven' (*emfig, fleißig*), v ilustrativnem gradivu v slovenščini pa je uporabil le besedo *priden*. Ta beseda je imela nekdanj precej širši pomen kot danes, in čeprav je Šmigoc v slovarčku navedel današnji pomen besede, jo je v dialogih uporabljal v precej širšem pomenu – kot dober na splošno, v enem primeru jo je denimo prevedel z nemškim pridevnikom *herrlich*, kar je v tistem času po Gutsmanovi razlagi pomenilo *gospodafhen, gosposhki* (Gutsman 1789). Kot kaže, je bilo pomenje pridevnika *priden* zelo široko, ekstenzivno, očitno pa je, da so se zelo

²³ Jernej Kopitar je v slovnici pridevnik *priden* prevedel z nemškim pridevnikom *fleißig*, ki pomeni 'delaven, marljiv, skrben' (Kopitar 1808: 264) Besedo *priden* je uporabil tudi kot protipomenko besede *len*: *bodi len ali priden, nizz mi ne pomaga* (prav tam: 322).

²⁴ Dajnko je celo »prevedel« prvo kitico Vodnikovega *Zadovoljnega Kranjca* v vzhodno štajersščino: *Slovéneec! tvoja zemla je blaxna, / Za marne jako lepa no zdrava: / Pola gorice / Sad no xivad / Ryde odája / Tebe redi* (Dajnko 1824: 23).

spremenile družljivostne lastnosti tega leksema – v nasprotju s stanjem v obdobju protestantizma v obdobju razsvetljenstva prevladujejo pomeni, ki se nanašajo na samostalnike s pomensko lastnostjo č⁺.

Janez Nepomuk Primic, ki je bil po rodu Dolenjec, delal pa je na Štajerskem, je v *Novem nemško-slovenskem bukvarju* pridevnik *priden* najmanj enkrat uporabil v pomenu ‘tak, ki izpolnjuje dolžnosti, pričakovanja’, in sicer v zvezi z otrokom: *Pa fe mórem dobro sadershati (pa mórem priden, verli (golánt) biti* (Primic 1814: 55).

Anton Murko, doma z vzhoda Štajerske, je v svoj slovensko-nemški slovar uvrstil vse tri omenjene pridevnike: *maren* in *marljiv* v pomenu ‘delaven, prizadeven’ ter *priden* v pomenih ‘delaven, prizadeven’ in ‘koristen, uporaben’ (Murko 1833).²⁵ Murko ni bil privrženec vzhodnoštajerske različice knjižnega jezika, ampak se je zavzemal za enoten slovenski knjižni jezik, za to, da »v jeziku prevlada in se vanj jemlje vse tisto, kar Slovence po knjižnem jeziku združuje« (Hartman 1999: 17). V slovarju je »zajel besedje vseh slovenskih pokrajin – Štajerske, Koroške, Kranjske in Prekmurja« (Orel 1999: 225), zato navajanje pridevnika *priden* nikakor ni dokaz, da se je v tistem času tudi rabil v (vzhodno)štajerskih narečjih.

Slovar štajerske slovenščine Žige Popoviča ne vsebuje gesla *priden*, vendar to ni dovolj tehten dokaz za potrditev domneve, da te besede takrat Štajerci niso uporabljali, saj slovar obsega le 450 iztočnic.²⁶

Iz tega, da najznačilnejši avtor vzhodnoštajerske različice knjižnega jezika Peter Dajnko ni uporabljal pridevnika *priden*, lahko sklepamo, da ga v tem delu Slovenije takrat niso uporabljali in da se je beseda v vzhodna narečja pozneje razširila od drugod, najbrž iz osrednje Slovenije. Tezo potrjuje tudi to, da *Slovar stare knjižne prekmurščine* (2006) Vilka Novaka, ki zajema besedje 18. in 19. stoletja, ne vsebuje gesla *priden*.

3.4 Stanje v nadaljevanju 19. stoletja

V nadaljevanju 19. stoletja je zamiranje izhodiščnega pomena pridevnika *priden* še očitnejše, saj se je pridevnik v izbranih virih komajda še uporabljal v izhodiščnem pomenu. V Ciglerjevi povesti *Sreča v nesreči* (1836) sem denimo našla tri pojavitve pridevnika *priden*, v vseh treh primerih se beseda nanaša na odraslo osebo in je rabljena v drugotnem pomenu ‘delaven, prizadeven’. Anton Martin Slomšek je v učbeniku *Blaže ino Nežica v nedelski šoli* obravnavani pridevnik uporabil kar

²⁵ Murko pridevnik *maren* prevaja kot *fleißig*, *marljiv* kot *ämfig* ter *priden* kot *fleißig* in *nützlich* (Murko 1833).

²⁶ Med iztočnicami prav tako ni denimo pridevnikov *marljiv* in *delaven* (Popovič 2007: 9), čeprav so ju Štajerci v tistem obdobju skoraj gotovo uporabljali. Urednik knjižne izdaje slovarja tudi ne izključuje možnosti, da se je nekaj gradiva izgubilo (Reutner 2007: 9), tako da ne moremo s popolno gotovostjo trditi, da avtor pridevnika *priden* ni vključil v slovar.

44-krat, a samo dvakrat v izhodiščnem pomenu 'koristen, uporaben', obkrat v povedkovniški vlogi: *Prenaglo jefti ino s' fitim trebuham letati, ni pridno* (Slomšek 1842: 69); *Mefengafte posodve, pipe ino take rezhi tudi nifo pridne, zhe se prav zhedno nimajo* (nav. delo: 200–201). V preostalih primerih se pridevnik *priden* 22-krat nanaša na odrasle osebe, 17-krat pa na otroke ali mladostnike, od tega sedemkrat na šolarje oz. učence. Matej Cigale je v *Nemško-slovenskem slovarju* (1860) pridevnik *priden* navedel le pri geslu *fleißig*, ne pa tudi pri geslih *nüzlich* in *nüzbar*.²⁷

Med pregledanimi deli iz druge polovice 19. stoletja sem opazila rabo pridevnika *priden* ali prislova *pridno* v izhodiščnem pomenu 'koristen' samo v Jurčičevem romanu *Deseti brat* in v Veselovi vzgojni knjigi *Olikani Slovenec*. Josip Jurčič je v vseh treh najdenih primerih pridevnik rabil kot povedkovo določilo, npr. *To tudi menda ni posebno pridno, če človek vedno misli in misli* (Jurčič 1866: 126). Ivan Vesel je pridevnik uporabil kot levi ujemalni samostalniški prilastek: *Mladenči so zdaj prej razumni, prej učeni; pridno berilo, vzlasti časnikarsko, jim nadomešča, kar jim manjka skušnje in previdnosti /.../* (Vesel 1868: 56). Oba avtorja sta sicer obravnavani pridevnik (in prislov) v omenjenih delih veliko pogosteje rabila v izpeljanih pomenih.

Maks Pleteršnik je v *Slovensko-nemškem slovarju*, ki je izšel leta 1894–1895, kot prvi pomen navedel 'koristen, uporaben' in kot drugi 'ubogljiv' in 'delaven, prizadeven'²⁸ s primeri *pridni otroci; priden delavec, pridno delati; pridne roke skrbijo za stare zobe*. Viri, ki jih je navedel za prvi pomen, so Trubarjeva, Dalmatinova, Levstikova besedila in Cigaletov slovar (Pleteršnik 2006).

3.5 Današnje stanje

3.5.1 Slovar slovenskega knjižnega jezika

Slovar slovenskega knjižnega jezika vsebuje dve iztočnici *priden*, kar pomeni, da je pridevnik v izpeljanih pomenih obravnavan kot homonim pridevnika v izhodiščnem pomenu. Pridevnik *priden* s pomenom 'koristen, dober' ima v slovarju oznako *zastarelo*.²⁹

²⁷ Pridevnik *nüzlich* Cigale prevaja z besedami *koristen, k pridni, porabljev, dober*, pridevnik *nüzbar* pa z besedami *koristen, dober, hasnovit, užiten* (Cigale 1860).

²⁸ »*Priden* 1) Nutzen bringend, nützlich: sv. pismo je pridno, Trub.; moj jarem je priden, Trub.; njegovo dejanje je tebi silno pridno, Dalm.; to je bolj vidno nego pridno, Levst. (Rok.); ni nikdar pridne iz njegovih ust, aus seinem Munde hört man nie etwas Gutes, Cig.; veliko pridnega ljudem ni storil, Pohl. (Km.); – 2) brav; pridni otroci; fleißig, emsig; p. delavec, pridno delati; pridne roke skrbijo za stare zobe, Vrt.; – productiv (o človeku), Cig. (T.)« (Pleteršnik 2006).

²⁹ SSKJ navaja primera: *knjiga bo za začetnike pridna; naglica ni nikjer pridna*. Pomen 'dober' se ohranja v frazeoloških zvezah zanikanega samostalnika *prid*, npr. *nič prida, ni kaj prida* 'ni dobro, v redu'.

Pri pridevniku *priden* v sodobnih pomenih sta v SSKJ-ju navedena dva pomena. Prvi pomen 'ki rad, dosti dela' je pomen, ki sem ga enostavneje poimenovala 'delaven, prizadeven', med primeri so *priden delavec*, *pomočnik*; *gospodinja je pridna in skrbna*. Kot podpomen ali podrejeni pomen prvega pomena je s pojasnilom *navadno v povedni rabi*, *navadno v zvezi z za* naveden pomen 'ki ima željo, voljo za kako opravilo'. Ta pomen je nekoliko podoben pomenu, ki ga ima pridevnik že v besedilih 16. stoletja, in sicer 'sposoben, pripraven za delo'. Tudi raba pridevnika je podobna kot v obdobju reformacije; SSKJ navaja primere *biti pridn za delo*, *hojo*; *za pisanje ni preveč pridna*; *ekspr. te rože so pridne za cvetenje (rade cvetijo)*. Tudi vezljivost je podobna: *biti pridn za kaj* (sodobna raba) : *biti pridn k čemu* ((kalkirana) raba v 16. stoletju). Omenjeni podpomen v SSKJ-ju bi tako lahko imeli za nekakšno pomensko vez z besedo v izhodiščnem pomenu 'koristen', za ostalino izhodiščnega pomena.

Drugi pomen po SSKJ-ju 'ki izpolnjuje dolžnosti, zahteve' je isti pomen kot eden od pomenov v 16. stoletju, le da je bil v 16. stoletju ta pomen zelo redek, obroben, danes pa je v jedru pomenske zgradbe tega pridevnika. Zelo pa so se spremenile družljivostne lastnosti pridevnika, v sodobni slovenščini namreč prevladujejo besedne zveze z jedrno samostalniško besedo s kategorialno lastnostjo mlado⁺ ali živalsko⁺ in tako torej podrejeno⁺, s tem pa se je seveda modificiral pomen pridevnika. Iste kategorialne lastnosti veljajo tudi pri podpomenu 'ki ne povzroča neprijetnosti, nevšečnosti'. Ta podpomen je pravzaprav težko ločiti od pomena 'ki izpolnjuje dolžnosti, zahteve', na neki način gre za isti pomen, izražen negativno; nekaj primerov iz SSKJ-ja: *dojenček je pridn* – dojenček ne povzroča neprijetnosti, ker izpolnjuje zahteve/pričakovanja, da ne joka, da ponoči spi ipd. –; *ni preveč pridn*, *rajši nagaja* – povzroča neprijetnosti, ker ne izpolnjuje zahteve oz. pričakovanja, da ne nagaja –; *pridna dekleta so v tem času že doma* – pridna dekleta ne povzročajo neprijetnosti, ker izpolnjujejo zahtevo, da so v tem času doma.³⁰

3.5.2 Besedilni korpus *Fidaplus*

Sodobno stanje sem preverila v elektronskem jezikovnem korpusu *Fidaplus*; pregledala sem dvesto izpisov in nobena pojavitev pridevnika ni bila v izhodiščnem pomenu, iz česar sklepam, da pridevnik *priden* v pomenu 'koristen, uporaben' sploh ne obstaja v zavesti sodobnih govorcev slovenščine.

Pridn v pomenu 'delaven, prizadeven' se je pojavljal več kot štirikrat pogosteje kot v pomenu 'tak, ki izpolnjuje dolžnosti, zahteve'.³¹ Statistična analiza pojavitev v korpusu *Fidaplus* je pokazala, da se pridevnik *priden* pogosteje nanaša na

³⁰ Če bi osnovni opredelitvi drugega pomena dodali še *pričakovanja* – torej 'ki izpolnjuje dolžnosti, zahteve, pričakovanja' – podpomena najbrž ne bi bilo treba navajati.

³¹ Pridevnik *priden* v pomenih 'delaven, prizadeven' se je v vzorcu pojavil 123-krat, v pomenu ubogljiv pa 29-krat (upoštevala sem samo primere, v katerih sem lahko pomen zanesljivo razbrala iz izpisanega sobesedila).

samostalnike s kategorialno pomensko lastnostjo človeško mlado kot na druge samostalnike s kategorijo človeško (torej samostalnike, ki zaznamujejo odraslo osebo ali njihov pomen ne vključuje starostne opredelitve (npr. *bralec*)). Pridevnik *priden* se veliko redkeje kot na ljudi nanaša na živali.³² Skoraj tri četrtine pregledanih pojavitev pridevnika *priden* v pomenu 'tak, ki izpolnjuje dolžnosti, zahteve' se nanaša na samostalnike s kategorijo človeško mlado (npr. *otrok, deklica, punčka, fantek, punca*), približno šestina se jih nanaša na živali (*kuža, pes, putka*).³³

4 Pregled pomenskega razvoja pridevnika *priden*

Kot sem že omenila, je bil v 16. stoletju osrednji pomen pridevnika *priden* 'koristen' s podpomenom 'dober, zlasti v moralnem pogledu', pomen 'sposoben, pripraven za delo' pa je bil, po številu pojavitev sodeč, obrozen. Pomen samostalnika *prid*, iz katerega je izpeljan pridevnik *priden*, je 'korist', zato sklepam, da je izhodiščni pomen pridevnika 'koristen' in da sta bila iz njega izpeljana druga dva pomena, ki sta izpričana v obdobju protestantizma. Lahko bi šlo tudi za kalkirano rabo zaradi zgledovanja po nemščini (pridevnik *tüchtig* je pomenil 'sposoben' in 'uporaben'). Leksem *priden* se v izhodiščnem pomenu v veliki večini pojavitev nanaša na samostalnike s pomensko lastnostjo neživo, medtem kot se izpeljani pomen 'sposoben' nanaša na samostalnike s pomensko lastnostjo živo⁺, človeško⁺. Pomenski odtенок je morda nastal z vključitvijo nove pomenske sestavine, ki konkretizira, natančneje določa zelo splošen pomen 'koristen': za družbo, soljudi je koristen človek, ki je sposoben oz. pripraven za delo, ki izpolnjuje dolžnosti oz. pričakovanja ali je značajska, moralno dober. Raba pridevnika *priden* v izpeljanih pomenih je bila v 16. stoletju omejena na nekaj besednih zvez, kar je skladno z ugotovitvijo poljske jezikoslovke Danute Buttler, da ima »drugotni, specializirani pomen /.../ na začetku vedno kontekstualni značaj, uresničuje se le v nekaterih značilnih zvezah« (Buttler 1978: 56).

V obdobju od konca 17. stoletja do sredine 19. stoletja soobstajajo izhodiščni pomen in izpeljani pomeni, s tem da se jim pridruži nov pomenski odtенок 'delaven, prizadeven', ki je najbrž izpeljan iz pomena 'tak, ki izpolnjuje dolžnosti, pričakovanja' – pomen je konkretiziran z novo pomensko sestavino; *priden* je tisti, ki izpolnjuje delovne dolžnosti.

V obdobju na prelomu 18. in 19. stoletja se kaže zamiranje izhodiščnega pomena 'koristen' ter izpeljanih pomenov 'sposoben, pripraven za delo' in 'značajska,

³² Pri analizi sem upoštevala samostalnike, ki so bili v korpusu na prvem mestu za obravnavanim pridevnikom in so se pojavili več kot petkrat. Pridevnik *priden* se na samostalnike s kategorijo človeško mlado nanaša 1333-krat, na druge samostalnike s kategorijo človeško 1036-krat, na živali se nanaša 138-krat, od tega je 112 pojavitev ljubkovalnih poimenovanj. Samostalniki, ki poimenujejo živali in so v korpusu najpogostejše stali za pridevnikom *priden*, so *kuža, mravljica, krtek, čebelica, čebela, kužek, mravlja, pes, živalca*.

³³ Od 29 pojavitev pridevnika *priden* v pomenu 'ubogljiv' se jih 21 nanaša na otroke in mladostnike, pet na živali, dve na odrasle ženske in ena na voznike.

moralno dober'; ti pomeni do konca 19. stoletja dokončno zamrejo; v istem času narašča pogostnost pridevnika *priden* v pomenih 'tak, ki izpolnjuje dolžnosti, pričakovanja' in 'delaven, prizadeven'.

Če povzamem: pomenje pridevnika *priden* se je najprej razširilo, nekaj časa so soobstajali vsi pomeni, potem se je začelo oženje pomenja; izhodiščni pomen je nazadnje dokončno zamrl, prav tako nekateri izpeljani pomeni, ohranila pa sta se dva izpeljana pomena. Kot ugotavlja D. Buttler, je to splošna zakonitost pomenskega razvoja leksemov, ki jih spodbudi konkretizacija: »/S/pecializacijska sprememba /je/ celostna: splošnejša vsebina gre iz rabe, ne uporablja se niti kot ostalina v frazemih« (Buttler 1978: 58). V zgodnejših obdobjih je bil 'delaven, prizadeven' ali 'tak, ki izpolnjuje dolžnosti, pričakovanja' samo možni, kontekstualni pomen pridevnika *priden* v pomenu 'koristen', danes pa je to samostojni, slovarski pomen. Pomen 'ki izpolnjuje dolžnosti, pričakovanja' se je ohranil še iz 16. stoletja, spremenile so se le njegove družljivostne lastnosti.

Bistvena sprememba v pomenski zgradbi pridevnika *priden* je zdajšnja vezanost tega pridevnika na samostalnike ali zaimke s kategorialno pomensko sestavino živo⁺, v 16. stoletju pa je lahko ta pridevnik razvijal samostalnike ali zaimke z oznako živo⁺ ali živo⁻. S spremembo pomena se je pridevnik specializiral za razvijanje samostalniških leksemov, ki poimenujejo ljudi in živali. Pri tem je šel razvoj na sintagmatski ravni v dve smeri: pomen 'delaven, prizadeven' se nanaša na ljudi, kategorialna pomenska lastnost je torej č⁺, pomen 'ki izpolnjuje dolžnosti, pričakovanja' pa je še bolj specializiran, navadno se veže s samostalniki s kategorialnimi lastnostmi mlado⁺ človeško⁺ ali živalsko⁺ (domače živali), podrejeno⁺.

Kljub precejšnjim spremembam v pomenski zgradbi pridevnika *priden* je vsem ugotovljenim pomenom (zdajšnjim in nekdanjim) skupno uvrščanje v širše pomensko polje 'dober'; vsi pomeni poleg lastnosti (predmeta, pojma, osebe ali živali) izražajo tudi pozitivno oceno; po klasifikaciji Ade Vidovič Muha je to kakovostni pridevnik, ki izraža pozitivno relativno oceno (Vidovič Muha 2000: 65).

5 Sklep

SSKJ pridevnika *priden* v izhodiščnem pomenu 'koristen' in *priden* v pomenih 'delaven, prizadeven' in 'tak, ki izpolnjuje dolžnosti, pričakovanja' obravnava kot homonima, a glede na to, da se pridevnik v izhodiščnem pomenu ne uporablja več niti ga ni v zavesti sodobnega govorca, lahko rečemo, da v sodobni slovenščini obstaja samo pridevnik v omenjenih izpeljanih pomenih. Popolna izguba izhodiščnega pomena je bila mogoča tudi zato, ker se je zabrisala besedotvorna motiviranost pridevnika – govorci pomena izpeljanke *priden* ne povezujejo več s pomenom samostalnika *prid*, iz katerega je bila tvorjena. Pomenska analiza pridevnika *priden* potrjuje ugotovitev ameriške jezikoslovke Eve Sweetser, da nov pomen leksema nikoli ne nastane nenadoma, ampak gre za dolgotrajen proces, v katerem na neki stopnji razvoja vedno pride do večpomenskosti, do soobstoja izhodiščnega in

izpeljanega oz. izpeljanih pomenov, šele potem prvotni pomen zamre (lahko pa se seveda tudi ohrani) (Sweetser 1991: 9).

Viri

Ahačič, Kozma, idr., 2011: *Besedje slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja*. Ljubljana: Založba ZRC.

Alasia da Sommaripa, Gregorio, 1993: *Vocabolario Italiano, e Schiavo*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Anić, Vladimir, 2004: *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi Liber.

Basar, Jernej, 1734: *Pridige is bukviz imenvanih Exercitia s. ozheta Ignazia*. <www.dlib.si>.

Bezljaj, France, 1995: *Etimološki slovar slovenskega jezika. Tretja knjiga*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Biblia slovenica, 2004. Ljubljana: Svetopisemska družba Slovenije. CD-ROM.

Canisius, Petrus, 1760: *Catechismus, tu je Bukvize tiga isprashuvania is pet shtukou kershanskiga navuka*. Ljubljana.

Cigale, Matej, 1860: *Deutsch-slovenisches Wörterbuch*. Ljubljana: J. Blasnik.

Cigler, Janez, 1836: *Srezha v' nesrezhi*. Ljubljana. <www.dlib.si>.

Dajnko, Peter, 1824 a: *Abecedna knjižica na hitro ino lahko podvüčenje Slovenskega branja*. Gradec. <www.dlib.si>.

Dajnko, Peter, 1824 b: *Lehrbuch der Windischen Sprache*. Gradec. <www.dlib.si>.

Dajnko, Peter, 1827: *Posvetne pesmi med slovenskim narodom na Štajarskem*. Radgona. <www.dlib.si>.

Dalmatin, Jurij, 1575: *JESVS SIRAH*. Ljubljana.

Dalmatin, Jurij, 1584 a: *BIBLIA*. Wittenberg.

Dalmatin, Jurij, 1584 b: *KARSZHANSKE LEPE MOLITVE*. Wittenberg.

Dev, Feliks Anton, 1779–1781: *Pisanice od lepeh umetnost*. Ljubljana.

Duden: <<http://www.duden.de>>. (Dostop 1. 6. 2014.)

Fidaplus: <<http://www.fidaplus.net>>. (Dostop 20. 6. 2011.)

Geršak, Ivan, Majciger, Janez, Šuman, Josip, in Žuža, Ivan, 1868: *Slovenski Štajer*. Ljubljana.

Grimm, Jacob, in Grimm, Wilhelm, *Deutsches Wörterbuch*. Leipzig: 1854–1961. <http://woerterbuchnetz.de/cgi-bin/WBNetz/wbgui_py?sigle=DWB&lemid=GG10177&mode=Vernetzung&hitlist=&patternlist=&mainmode=>>. (Dostop 14. 6. 2014.)

Gutsman, Ožbalt, 1789: *Deutsch-windisches Wörterbuch*. Celovec.

Gutsman, Ožbalt, 1780: *Evangelie inu branje ali pisme*. Celovec.

Iveković, Franjo, in Broz, Ivan, 1901: *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Štamparija Karla Albrechta.

- Janez Svetokriški, 1691: *Sacrum promptuarium singulis per totum annum dominicis et festis solemnioribus Christi Domini et B. V. Mariae*. 2. zvezek. Benetke. <www.dlib.si>.
- Janez Svetokriški, 1700: *Sacrum promptuarium diversos pro diversis occurrentibus sacris ministeriis praedicabiles continens sermones*. Ljubljana. <www.dlib.si>.
- Japelj, Jurij, 1794: *Pridige za vse nedele skuzi lejtu*. Ljubljana. <www.dlib.si>.
- Jeran, Luka, 1872, *Popotvanje v Sveto deželo, v Egipt, Fenicijo, Sirijo, na Libanon, Carigrad in druge kraje*. Ljubljana.
- Jurčič, Josip, 1866: *Deseti brat*. Celovec: Slovenski glasnik. <www.dlib.si>.
- Karadžić, Vuk, 1966: *Srpski rječnik* (1818). Beograd: Prosveta.
- Karadžić, Vuk, 1898: *Srpski rječnik: istumačen njemačkijem i latinskijem riječima*. Beograd: Štamparija Kraljevine Srbije.
- Karničar, Ludvik, 1999: *Deutsch-slowenisches Wörterbuch mit einer sammlung der verdeutschen windischen Stammwörter, un einiger vorzüglichern abstammenden Wörter von Oswald Gutschmann*. Gradec: Institut für Slavistik.
- Kopitar, Jernej, 1808: *Grammatik der Slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark*. Ljubljana. <www.dlib.si>.
- Kumerdej, Blaž (prev.), 1800: *Vadenje sa brati usse sorte pisanji sa sholarje*. Ljubljana. <www.dlib.si>.
- Linhart, Anton Tomaž, 1790: *Ta veseli dan ali Matiček se ženi*. Ljubljana. <www.dlib.si>.
- Luter 1545 = Luther, Martin, 1545: *Die Bibel oder die ganze Heilige Schrift des Alten und Neuen Testaments*.
- Luter 1846 = Luther, Martin, 1846: *Hauspostille*. Berlin: Evangelischen Bücher-Verein. <<http://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=hvd.ah4ex2;view=1up;seq=9>>. (Dostop 16. 6. 2014.)
- Megiser, Hieronim, 1592: *Dictionarium quatuor linguarum*. Gradec. <www.dlib.si>.
- Murko, Anton, 1833: *Slověnsko-Němshki in Němshko-Slovenski rózhni besédnik*. Gradec.
- Novak, Vilko, 2006: *Slovar stare knjižne prekmurščine*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Orožen, Ignacij, 1854: *Celska kronika*.
- Pleteršnik, Maks, 2006: *Slovensko-nemški slovar 1894–1895*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Pohlin, Marko, 1781: *Tu malu besedishe treh jesikov*. Ljubljana. <www.dlib.si>.
- Pohlin, Marko, 1783, *Kraynska grammatika*. Ljubljana.
- Popovič, Janez Sigismund Valentin, 2007: *Glossarium Vindicum*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Primic, Janez Nepomuk, 1814: *Novi němshko-slověnski bukvar, al A. B. C. otrokon léhko sastoplen*. Gradec. <www.dlib.si>.
- Rogerij Ljubljanski, 1731: *Palmarium empyreum*. Celovec. <www.dlib.si>.
- Skok, Petar, 1971: *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. A–J*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Slomšek, Anton Martin, 1842: *Blashe ino Neshiza v' nedelski sholi*. Celje. <www.dlib.si>

- Snoj, Marko, 2003: *Slovenski etimološki slovar*. Ljubljana: Modrijan.
- Snoj, Marko, 2006: *Slovar jezika Janeza Svetokriškega*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU.
- SSKJ = *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana: SAZU in ZRC SAZU, DZS, 2005.
- Stabej, Jože, 1997: *Slovensko-latinski slovar po: Matija Kastelec - Gregor Vorenc, Dictionarium Latino-Carniolicum (1680–1710)*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Šmigoc, Janez Krstnik Leopold, 1812: *Theoretisch-praktische Windische Sprachlehre*. Gradec. <www.dlib.si>.
- Trubar, Primož, 1555: *CATECHISMVS*. Tübingen.
- Trubar, Primož, 1561: *SVETIGA PAVLA TA DVA LISTY*. Tübingen.
- Trubar, Primož, 1562: *ARTICVLI OLI DEILI, TE PRAVE STARE VERE KERSZHANSKE*. Tübingen.
- Trubar, Primož, 1564: *CERKOVNA ORDNINGA*. Tübingen.
- Trubar, Primož, 1567: *SVETIGA PAVLA LYSTVVI*. Tübingen.
- Trubar, Primož, 1582: *TA CELI NOVI TESTAMENT*. Tübingen.
- Tulščak, Janž, 1579: *KERJZHANSKE LEIPE MOLITVE*. Ljubljana.
- Velkovska, Snežana, 2003: *Tolkoven rečnik na makedonskiot jazik*. Skopje: Institut za makedonski jazik »Krstе Misirkov«.
- Vesel, Ivan, 1868: *Olikani Slovenec*. Matica slovenska: Ljubljana. <www.dlib.si>.
- Vodnik, Valentin, 1795: *Velika pratika ali Kalender*. Ljubljana. <www.dlib.si>
- Vodnik, Valentin, 1796: *Velika pratika ali Kalender*. Ljubljana. <www.dlib.si>
- Vodnik, Valentin, 1806: *Pésme sa pokúshino*. Ljubljana. <www.dlib.si>
- Vrančić, Faust, 1595: *Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum, Latinae, Italicae, Germanicae, Dalmatiae, & Vngaricae*. Benetke: Nicolaum Morettum. <http://cro.dip.ffzg.hr/vrancic/default.aspx>
- Wiesthaler, Fran, 1993–2007: *Latinsko-slovenski slovar*. Ljubljana: Kres.

Literatura

- Ahačič, Kozma, 2007: *Zgodovina misli o jeziku in književnosti na Slovenskem: protestantizem*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU (Linguistica et philologica 18).
- Buttler, Danuta, 1978: *Rozwój semantyczny wyrazów polskich*. Varšava: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Hartman, Bruno, 1999: *Ob simpoziju in obletnici Antona Murka*. Jesenšek, Marko (ur.): *Murkov zbornik*. Maribor: Slavistično društvo.
- Jazbec, Helena, 2007: *Nemške izposojenke pri Trubarju. Na primeru besedila Ena dolga predgovor*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Novak, France, 2004: *Samostalniška večpomenskost v jeziku slovenskih protestantskih piscev*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

- Orel, Irena, 1999: Vrednotenje besedja v Murkovem slovensko-nemškem slovarju in nemško-slovenskem slovarju. Jesenšek, Marko (ur.): *Murkov zbornik*. Maribor: Slavistično društvo.
- Orel, Irena, 2007: Nemške izposojenke v Pleteršnikovem Slovensko-nemškem slovarju (1894–1895). *Slavistična revija* 55/1–2. 357–368.
- Reutner, Richard, 2007: Uvod. Janez Sigismund Valentin Popovič: *Glossarium Vindicum*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 9–18.
- Seitz, Elisabeth, 1995: Govorniško stilno sredstvo ali pomoč pri prevajanju? Dvojično vezniško priredje v izbranih besedilih Primoža Trubarja, Martina Lutra in njihovih sodobnikov. *Slavistična revija* 43/4. 469–489.
- Snoj, Jerica, 2004: *Tipologija slovarske večpomenskosti slovenskih samostalnikov*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Sweetser, Eve, 1995: *From etymology to pragmatics. Metaphorical and cultural aspects of semantic structure*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Vidovič Muha, Ada, 2000: *Slovensko leksikalno pomenoslovje*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Vidovič Muha, Ada, 2006: Kategorialnost leksemov med slovarjem in slovnico. Vidovič Muha, Ada (ur.): *Slovensko jezikoslovje danes. Slavistična revija. Posebna številka*. Ljubljana.
- Žele, Andreja, 2009: O povedkovniku oziroma povedkovniškosti. *Jezikoslovni zapiski* 15/1–2. 63–72.